

Pirtanauhailten - Aloittelijan opas

Olen viidennen vuoden käsityönopeettajaopiskelija Itä-Suomen yliopistosta. Huomasin omissa opinnoissani, etten löytänyt selkeää ohjetta pirtanauhojen tekemiseen vaan tuskailin huonojen ohjekuvien ja vanhojen ohjevideoiden kanssa. Nyt *Käsityö erilaisissa toimintaympäristöissä* -opintojaksolla sain idean luoda selkeän ohjeen perinteisten pirtanauhojen luomiseen.

Tekniikkani eivät ole ammattitaitoisia ja tuskin täysin oikeitakaan, vaan enemmän kotitekoista räpellystä, johon kuka tahansa voi kotona tarttua ja tehdä perässä. Tuon esille, mikä on pirtanauha, miten sellainen tehdään ja mihin sellaista voi käyttää. Näytän myös tarvittavat työvälineet tai esitän, miten välineet voi tehdä kotikonstein. Ohje ei ole myöskään tieteellinen.

Kuvien tekstit aukeavat niitä painaessa ja kuvista saa suuremmat niitä painamalla.

Heti ensimmäisenä muistutan, että harjoitus tekee mestarin eikä omaa käsityötä kannata verrata toisen työhön!

Osa 1. Mikä on pirtanauha ja miten luoda oma nauha?

Pirtanauhan historia ja nykyisyys

Pirtanauha on perinteinen käsityötekniikka, joka yleistyi 1800-luvulla. Vanhimmat selkeät todisteet pirtanauhojen kutomisesta on 1200–1300-luvulta. Tältä ajanjaksolta on löytynyt saksalaisia käsikirjoituksia, joissa kuvataan nauhapirralla kutomista. Kuitenkin tiedetään, että pirtanauhoja on kudottu jo varhaiskeskiajalla.

Pirtanauhan kutominen: toimintaperiaate ja välineet

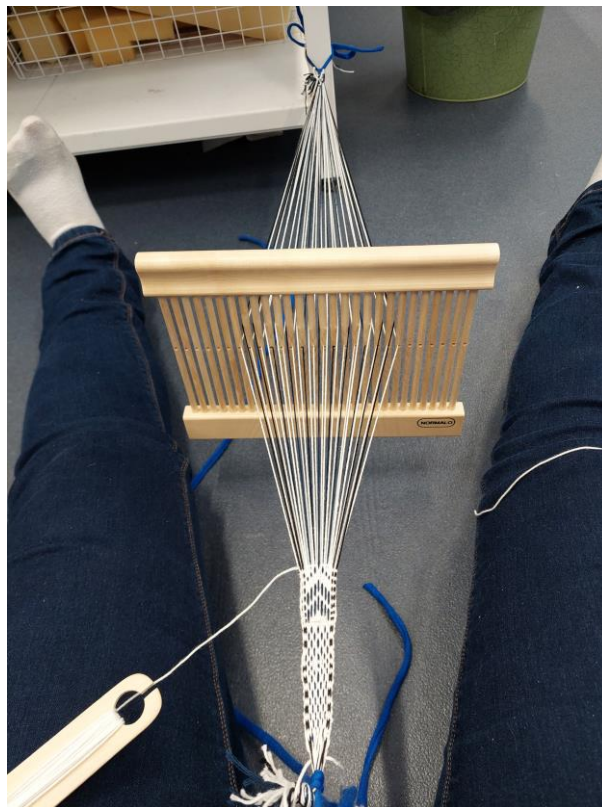
Pirtanauhan peruseriaatteena on kutoa nauhaa pirran avulla. Pirta eli nauhapirta on usein puusta valmistettu työkalu, jossa on rakoja ja reikiä, joihin loimi asetetaan ("pistellään pirtaan"). Pirralla luodaan loimeen viriö (joka toinen lanka nousee ylös ja joka toinen alas), viriöön asetetaan kude ja kiristetään. Pirtanauhan kutomissuunta on itsestä poispäin ja nauhaa kudotaan oman kehon ja pirran väliin. Loimen toinen pää kiinnitetään itsees esimerkiksi vyön avulla ja toinen pää vetoa kestävään tolppaan tai huonekaluun. Pirtanauhaa kudotaan pääsääntöisesti istuma-asennossa.

Pirtoja löytyy montaa erilaista markkinoilta, mutta tavallisin pirta on tasarakoinen ja -reikänen eikä siinä ole esimerkiksi kuviolangoille omia rakoja. Pirtoja myydään eri kokoisina ja levyisinä, joten pirtaa ostaessa tulee ottaa huomioon oma tarve. Leveällä pirralla saa tehtyä leveämpää nauhaa kuin kapealla, mutta se myös painaa enemmän. Pieniä nauhoja tehdessä (esim. puukontuppeen) riittää kapeampikin pirta. Liian leveällä pirralla kutoessa on vaikeampaa saada lomi tarpeeksi kireälle tai pitää pirtaa ylhäällä.

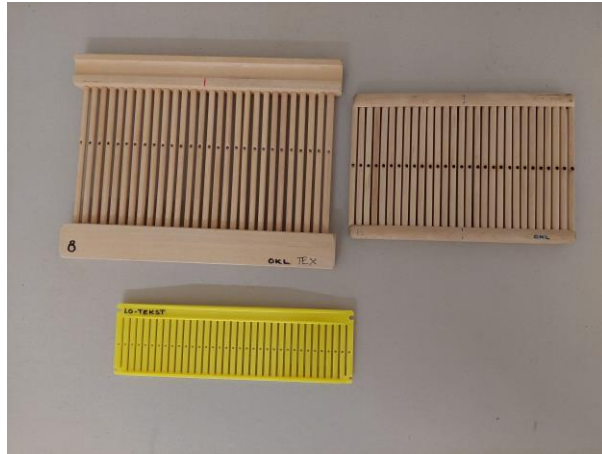
Muita pirtanauhaa kutoessa tarvittavia välineitä ovat lastasukkulat tai nauhankudontakävyt. Lastasukkula on yksinkertaisen muotoinen ja soveltuu parhaiten loimikuviollisen nauhan kutomiseen. Nauhankudontakäpy on kätevä työkalu poimintakuviollisen nauhan kutomiseen, mutta aloittelijalle riittää omaan pirtaan sopiva lastasukkula.

Muita pirtanauhan kutomista helpottavia työkaluja ovat leveä vyö, napakka naru (esimerkiksi matonkude) sekä istuintyyny. Itse olen huomannut pirtanauhaa kutoessa, että istuintyyny tai mukava alusta helpottaa ja jopa nopeuttaa nauhan kutomista, kun ei tarvitse huolestua omasta jaksamisesta.

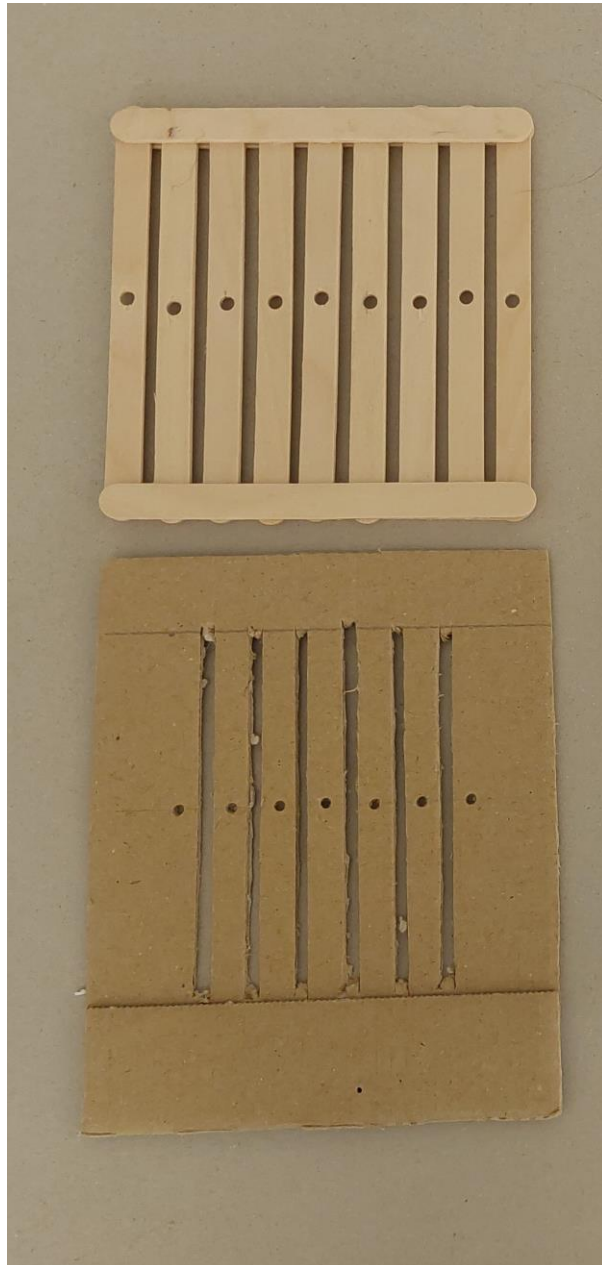
Mikäli ei ole varma, haluaako satsata omia rahoja nauhojen tekemiseen, vaan haluaa kokeilla olisiko pirtanauhojen luominen oma uusi harrastus, niin välineet voi tehdä itsekin. Jäätelöpuikkojen puutikuilla saa vahvan ja kätevän taskukokoisen pirran tehtyä. Lastasukkulana voi toimia ihan pahvin pala ja erikseen voi käyttää jotain kovaa ja tasaista kuteen kiristämiseen (esimerkiksi jäätelöpuikon tikkua). Myös pahvista voi tehdä pirran, mutta silloin loimea ei saa kovinkaan kireälle eikä välttämättä pysty kutomaan kunnon nauhaa (nimimerkillä "Kokemusta on"). Pirran voi myös 3D-tulostaa, jos on siihen mahdollisuus.

1 - Kutoma-asento kutojan näkökulmasta lattialla istuessa. Mikäli ainoa tarpeeksi painava jalka on pöydänjalka tai muu huonekalu, kannattaa istuma-alunen valita huolellisesti. Ergonomisesti ajateltuna paras asento olisi tuolilla istuessa ja loimi kiinnitetään esimerkiksi tolppaan, jolloin saa pidettyä selän suorana eikä esimerkiksi polvet rasitu.

2 - Erilaisia teollisia pirtoja. On myös myynnissä pomintakuviollisen nauhan kutomiseen tarkoitettuja pirtoja, joissa on erikseen vielä pienemmän lisäraot pirran keskellä kuviolankoja varten. Poinintakuviollista nauhaa saa tehtyä myös "peruspirralla".

3 - Itsetehtyjä pirttoja. Itse tekemällä oppii pirran toimintaperiaatteen, kun joutuu miettimään rakojen ja reikien suuruutta sekä pirran painoa. Lasten tai oppilaiden kanssa jäätelötikku-pirran tekeminen on hauska tapa yhdistää esimerkiksi käsityö ja kuvaamataito toisiinsa.

4 - 3D-tulostettu nauhapirta. Koulussa tekstiilikäsityön ja teknisen käsityön voisi yhdistää 3D-tulostusharjoituksella.

Osa 2. Loimen luonti ja pirtaanpistely

Pirtanauhaa varten täytyy luoda loimi, johon nauha kudotaan. Loimen pituus riippuu nauhan pituudesta, mutta lyhyttä loimea on vaikeampi kutoa kuin pitkää.

Loimen pituuteen lasketaan nauhan pituus (esim. 50 cm), kutistumisvara 10 cm/1 m nauhan pituudesta (5 cm) sekä vähintään 30 cm alkusolmuja ja tutkaimia varten eli alkuun ja loppuun ylimääräistä lointa. Loimea ei voi kutoa täysin loppuun asti ja alkuun tarvitaan tilaa esimerkiksi lettejä tai hapsuja varten. Alkusolmuihin ja tutkaimiin voi jättää enemmänkin, mikäli tahtoo pitkät hapsut tai muut koristeet nauhojen päihin.

Loimi voi olla melkein mitä vaan vetoa ja kulutusta kestävä lankaa, esimerkiksi kalalankaa tai puuvillalankaa. Villalanka on perinteinen materiaali pirtanauhoissa, jolloin pirtanauhaa käytettiin muun muassa vyönä ja vaatteiden koristeina. Loimeen langan valinta riippuu nauhan käyttötarkoituksesta (miten täytyy kestää kulutusta) ja miten helpolla haluaa päästä. Herkästi nukkaantuva lanka vaikeuttaa kutomista eikä välttämättä kestä pitkässä loimessa. Itse olen käyttänyt neulomiseen tarkoitettua puuvillalankaa, joka kestävä vetoa, mutta kuluu pitkässä loimessa herkästi. Kalalanka taas on kestävä eikä kulu helposti, joten aloittelijan on helppo sillä harjoitella.

Kuteena voi käyttää loimilankaa, jolloin nauhasta tulee tasapaksu. Kude voi olla myös loimilankaa paksumpaa tai ohuempaa, jolloin se vaikuttaa nauhan ulkonäköön.

5 - Kaksivärinen nauha. Esimerkissä myös kuvataan, miten kuteen kireys vaikuttaa nauhan ulkonäköön. Pahoittelut koirankarvoista.

6 - Loimiraitanen ripsinauha. Kuvio syntyy loimen väreistä.

7 - Vironvyö eli poimintakuviollinen nauha. Kuvan nauhassa on 7 sinistä kuviolankaa.

Kuitenkin aivan ensimmäisenä täytyy tietää, millaisen nauhan haluaa tehdä. Jos tekee loimikuviollisen nauhan, tulee nauhasta sen värinen kuin loimi on. Poimintakuviolliseen nauhaan

taasen täytyy luoda erikseen kuviolangat loimeen, jolloin täytyy tietää miten monta lankaa kuvioon tulee. Valmiit ohjeet ovat siitä hyviä, että niissä kerrotaan miten monta lankaa mitäkin väriä luodaan ja missä järjestyksessä. Hyvä ohjekirja on esimerkiksi Merisalonen teos *Nauhoja* (1978).

Esimerkiksi **loimikuviollisen** nauhan luomisohjeessa voi lukea:

2 sinistä

2 mustaa

5 sinistä

5 mustaa

2 sinistä

2 mustaa

Vironvyyön luomisohje usein monimutkaisempi, mutta siitä myöhemmin erillisessä osiossa.

Loimen voi luoda tuossa järjestyksessä tai luoda erikseen siniset ja mustat langat. Ohjeessa esille tuotu järjestys on se järjestys, jossa se pistellään pirtaan, joten alottelijan kannattaa luoda loimi ohjeen mukaisessa järjestyksessä välttääkseen virheitä. Väriä vaihtaessa langat voi solmia toisiinsa kiinni esimerkiksi hevosenhäntäsolmulla ja solmut tulevat alkuksolmuihin tai tutkaimiin.

Loimen voi luoda luomapuissa tai käyttää kotiloissa esimerkiksi tuoleja apuna, jolloin tuolit asetetaan pöydän päälle jalat kohti kattoa. Tuoleja käyttäessä täytyy ottaa huomioon, etteivät ne saisi liikkua ollenkaan lointa luodessa, jotta siitä tulisi mahdollisimman tasainen. Tuolit voi esimerkiksi laittaa kiinni pöytään puristimilla tai pyytää toista henkilöä pitämään niistä kiinni.

8 - Loimen luonti luomapuissa.

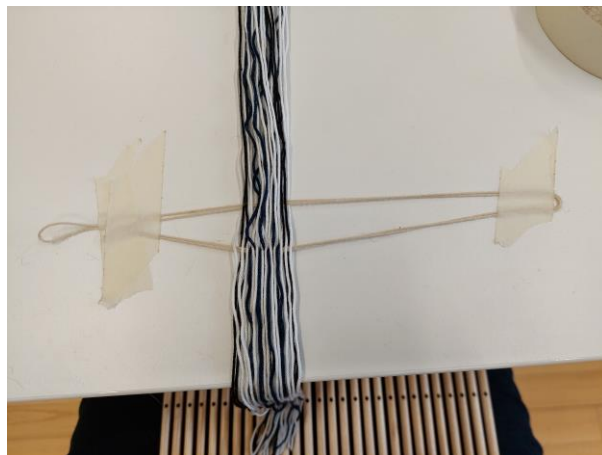

9 - Tiuhta sidotaan kiinni esimerkiksi kalalangalla. Itse käytän pitkää tiuhtalankaa ja sidon sen rusetilla tiukaksi. Ennen loimen siirtämistä luomapuista kannattaa loimilangat laskea tiuhdasta ja tarkistaa, että on luonut loimen oikein. Sen jälkeen loimi nostetaan luomapuista. Pitkä loimi kannattaa letittää.

Pirtaanpistelyssä tärkeintä on pitää langat paikoillaan ja järjestyksessä. Tiuhtalangan molemmin puolin kulkee lankoja (yli ja ali): joka toinen menee yli ja joka toinen ali. Näin joka toinen lanka menee rakoon ja joka toinen reikään. Koska langat ovat jo valmiiksi kuvion järjestyksessä, ei pirtaanpistelyssä tarvitse laskea erikseen rakoja ja reikiä esimerkiksi kuvion mukaan.

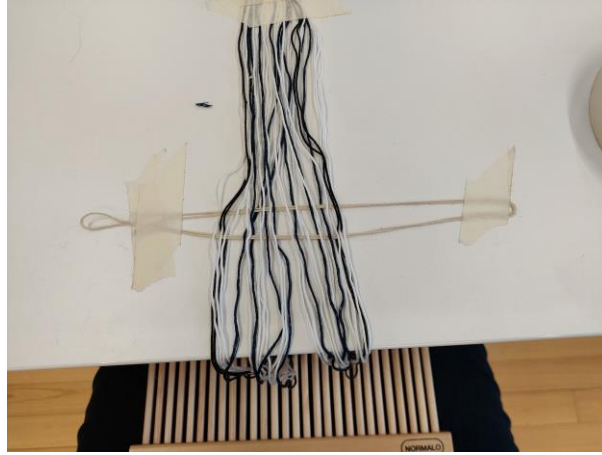
Itse teippaan tiuhtalangan napakasti pöytään ja levitän loimilangat tasaisesti tiuhtalangalle. Jaan loimen kahtia ja aloitan pistämällä pirtaan ensin toisen puolen aloittamalla keskeltä ja edeten reunaan. Jos käytössäsi on oma pirta, niin kannattaa merkitä pirtan puoliväli esimerkiksi lyijykynällä, jolloin joka kerta ei tarvitse laskea keskimmäistä rakoa tai reikää.

Langat leikataan tiuhdan päästä auki pirtaanpistelyä varten. Loimen toiseen päähän ei tehdä mitään.

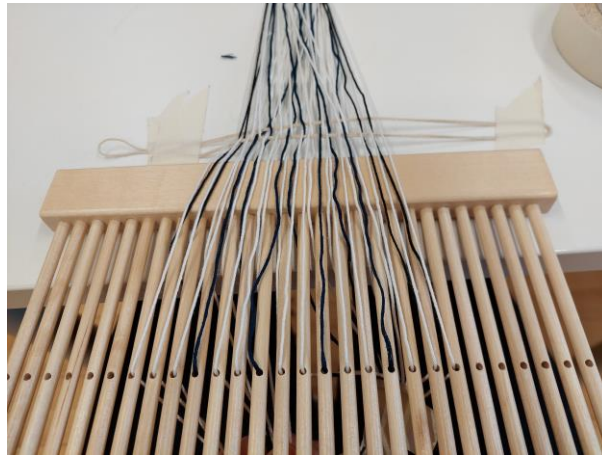

10 - Tiuhtalanka on teipattu napakasti kiinni pöytään ja loimi vedetty suoraksi.

11 - Loimi levitettyinä pirtaanpistelyn helpottamiseksi.

12 - Pirtaanpistelyssä voi käyttää apuna hengetöntä tai metallilankaa, jos ei muuten saa lankoja rei'istä läpi.

Kun on saanut jonkin verran lankoja pujoteltua, kannattaa ne sitoa alapuolelta kiinni vetosolmulla, jolloin langat eivät karkaa, jos pirta putoaa tai irttaa.

Pirtaan pistelyyn kannattaa etsiä oma tekniikka. Jotkut tykkäävät sitoa pirran kiinni pöytään tai itseensä, jolloin sitä ei tarvitse pitää kiinni käsin. Itse pidän kiinni siitä kohtaa, mistä pujottelen lankoja ja käytän samaa kättä vastaanottamassa lankoja alapuolella.

Pirtaan pistelyssä on tärkeää pitää pirtaa oikein päin. Useimmissa pirroissa on kädelle sija pirran toisessa reunassa. Jotkut tykkäävät kutoa kädensija alapuolella ja painaa pirtaa ylöspäin, mutta itse pidän sitä yläpuolella ja nostaa piirtaa.

Joissain pirroissa rei'ät voivat olla myös hieman keskikohtaa korkeammalla/matalemmalla, jolloin pirta painottuu sen mukaan.

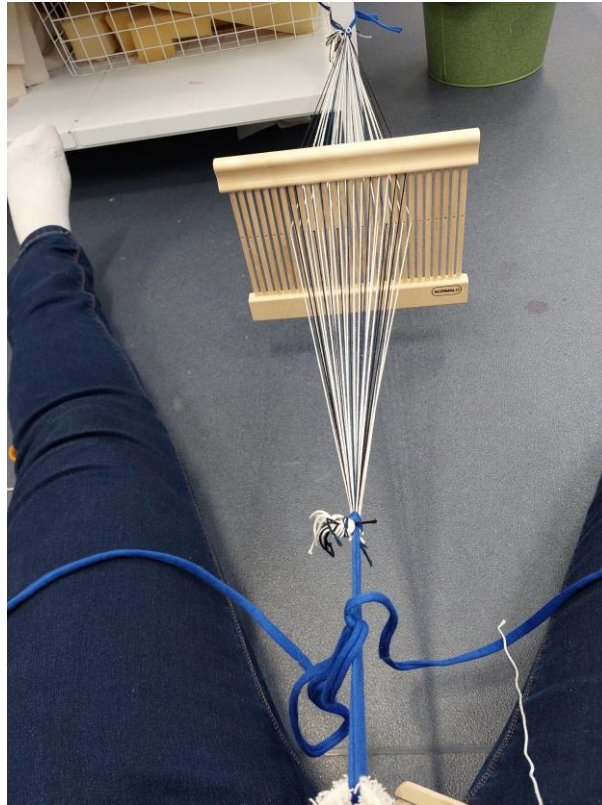
Kun loimi on pistetty pirtaan, täytyy loimi sitoa uudestaan takaisin kiinni. Samalla loimen saa tasoitettua ja lankoja vielä siirrettyä, jos huomaa tehneensä virheen. Jokasella on tähänkin oma tyylinsä, mutta itse tykkään käyttää ovenkahvaa apuna. Pujotan loimen toisen pään (leikkammattoman) ovenkahvaan ja kiristän lointa. Kun loimi on tasaisen kireä, sidon päät kiinni hevosenhäntäsolmulla.

Osa 3. Pirtanauhan kutominen

Pirtanauhaa kutoessa kannattaa ottaa huomioon nauhan pituus. Jos tarkoituksena on tehdä pitkää nauhaa, kannattaa etsiä itselleen mukava paikka ja alusta kutomista varten. Betonilattia ei välttämättä ole paras vaihtoehto. Itse olen kotona kutonut niin, että istun tyynyn tai koiranpedin päällä lattialla ja nauha on kiinnitettynä huonekalun jalkaan. Ergonomisin asento on istua tuolilla selkä suorana ja nauha kiinnitetty esimerkiksi rakenteiden tukitolppaan erillisellä narulla.

Nauhan kireyttä muutetaan omaa kehoa liikuttamalla. Nauhan toinen pää on kiinni kutojassa esimerkiksi vyössä tai leveässä narussa, joka on sidottu lantion tai vyötärön ympäri. Itselläni on käytössä vanhan kylpytakin vyö, johon sidon vielä erillisellä narulla loimen kiinni.

13 - Kuva omasta epäergonomisesta asennosta. Loimi ei ole kutomistilanteessa noin kaukana vartalosta, vaan kiristän sinistä narua ennen kutomista.

Pirtanauhan kutominen aloitetaan kutomalla ensin muutamia ylimääräisiä kierroksia nauhan päähän tavallista palttinaa (eli ei pujotella mahdollista kuviota).

Kun on tehnyt muutamia kierroksia, aletaan luomaan omaa nauhaa. Jos nauha on loimikuviollinen, kudotaan se palttinaa. Mikäli nauha on vironvyö, nostetaan kuviota suunnitelman mukaan. Oma nauhani on vironvyö, jossa on seitsemän kuviolankaa.

Pirtanauhan päättelyyn on montaa eri tapaa. Itse solmin kudelangon loimilankoihin ja katkaisen langat. Monet tekevät päihin hapsut tai letit, jolloin kudelangon saa kätevästi lopetettua niihin. Pirtanauha ei onneksi lähde herkästi purkaantumaan, jos se on kudottu tiiviiksi. Mitä löysempi sidos, sitä herkempi purkaantumaan.

Mikäli pitää taukoa nauhan kutomisesta, kannattaa kesken jääneen työn loimilangat kiinnittää esimerkiksi pussinsulkijalla kiinni, jotta jo kudottu osuus ei lähde löystymään. Sulkija (tai pinni tmv.) kannattaa sijoittaa sekä nauhan että loimilankojen päälle (eli niiden rajalle) ja laittaa kude välistä. Tällöin työtä uskaltaa kuljettaa mukana pelkäämättä purkaantumista.

Loimikuviollinen nauha on helpoin nauha kutomisen opetteluun. Loimikuviollisessa nauhassa ei tarvitse miettiä mitään muuta kuin kuteen kireys. Vironvyössä ja loimikuviollisessa nauhassa, jossa kuvio poimintaan pohjalangoissa, täytyy miettiä kuvion syntyminen. Seuraavassa osassa käsittelen vironvyön kutomisen.

Osa 4. Vironvyö

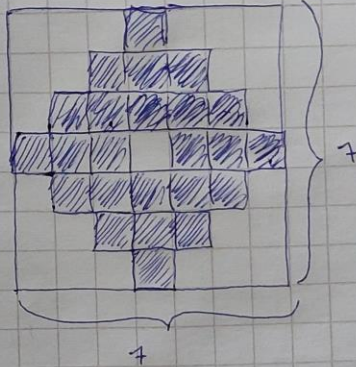
Vironvyö on pirtanauha, jossa on erikseen kuviolangat. Kuviolankoja on aina pariton määrä (yleensä 7 tai 9) ja kyseisellä tekniikalla saa aikaiseksi koristeellisia nauhoja.

Vironvyön loimen luontiohje poikkeaa loimikuviollisesta. Vironvyön luontiohjeessa on usein toistavia osioita, jotka tulee ottaa huomioon lointa luodessa. Toistavat ostiot lyhentävät ohjetta ja säästävät tilaa.

Kuvion voi suunnitella ruutupaperille. Kuvion kannattaa olla viisto (esim. vinoneliö, sydän, nuoli), koska tasasivuista kuviota on hyvin hankala kutoa. Kuvion suunnittelussa on otettava huomioon lankajuoksut: liian pitkiä lankajuoksuja ei kannata tehdä, jotta kuvio pysyy siistinä. Omassa suunnitelmassani vinoneliön sisällä on yksi pohjaloimilanka sitomassa keskimmäisen kuviolangan.

Kuvion suunnittelu ja loimen luonti kannattaa tehdä huolella, koska itselleni tuli virhe jossain vaiheessa ja kuvio on reunaraitoja vasten. Pistelin loimen myös väärin pirtaan ja reunalangat menivät hassusti. Kuviossani on 7 kuviolankaa.

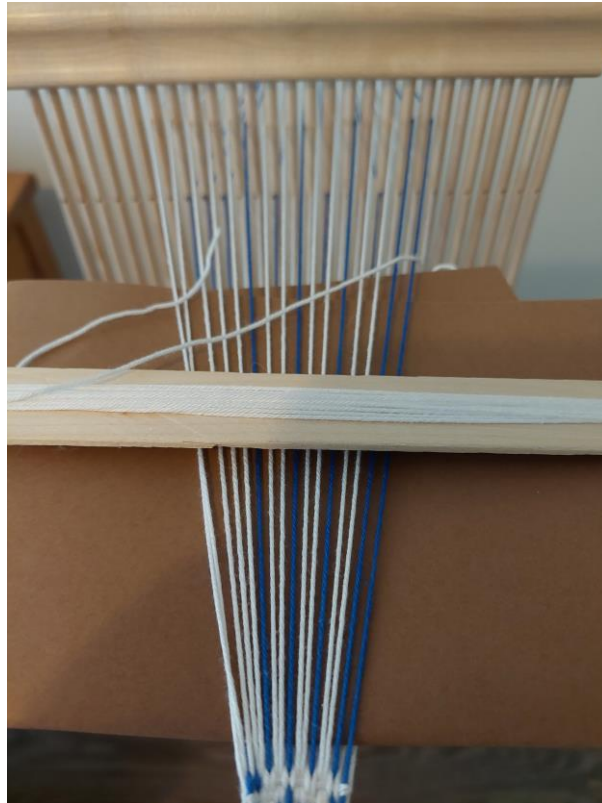
- 7 kuviolankaa
→ siniset langat
- pohjaloini valkeaa
- reunoihin kuviolangalla reunakuviot

Luontiohje:

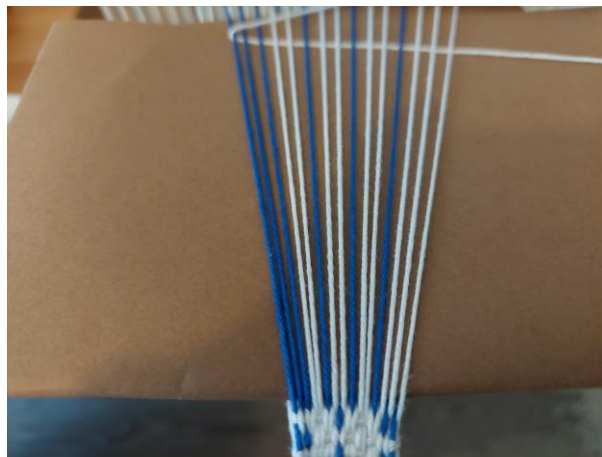
$2 \times \begin{cases} 1 \text{ lanka valkeaa} \\ 1 \gg \text{ sinistä} \end{cases}$
 $7 \times \begin{cases} 2 \gg \text{ valkeaa} \\ 1 \gg \text{ sinistä} \\ 2 \gg \text{ valkeaa} \end{cases}$
 $2 \times \begin{cases} 1 \gg \text{ sinistä} \\ 1 \gg \text{ valkeaa} \end{cases}$

← Kuviot syntyvät näistä

31 lankaa

14 - Ensimmäinen viriö. Kuviolankoja viriössä 3.

15 - Ja toinen viriö. Viriössä näkyy reunimmaisen kuviolangan osuvan reunaraidan siniseen (kolme sinistä lankaa vierekkäin).
Kuvioalankoja viriössä 4.

Nauhan kuviota aloittaessa kannattaa laskea viriöt ja pohtia, mihin viriöön kuvio kannattaa aloittaa. Itse aloitin kuvion siihen viriöön, jossa keskimmäinen kuviolanka oli ylhäällä (3 kuviolankaa).

Kuvio aloitetaan poimimalla keskimmäinen kuviolanka ja laskemalla viriön muut kuviolangat.

16 - Laskettujen kuvolankojen kohdalle tulee rako, kun laskettujen kuviolankojen tilalle **ei nosteta** pohjalankoja. Siinä kohdassa kude näkyy enemmän, jonka takia kude kannattaa olla pohjalointa.

17 - Seuraavalla kierroksella nostetaan keskimäinen kuviolanka ja lasketaan reunimmaisat.

18 - Kolmannella kierroksella nostetaan 2 kuviolankaa, jolloin kuvioon tulee 5 kuviolankaa.

19 - Neljännellä kierroksella täytyisi olla kaikki muut nostettuna paitsi keskimäinen kuviolanka.

Kuvio kudotaan loppuun päinvastaisessa järjestyksessä eli 5 kuviolankaa, 3 kuviolankaa ja 1 kuviolanka.

Suurimmat kompastuskivet vironvyön kutomisessa on virheellinen suunnittelu ja pirtaanpistely sekä laskuissa sekottuminen. Myös kuvion virheellinen tulkinta on mahdollista.

Vironvyötä kutoessa tulee muistaa, että laskettujen kuviolankojen tilalle ei nosteta mitään lankaa. Kuvio syntyy lankajuoksuista, jonka takia kuviossa ei voi olla liian pitkiä juoksuja.

Vinkkivitonen: kuvion saa ponnahtamaan esiin pohjaloimesta käyttämällä paksumpaa lankaa kuviolankana.

20 - Valmista kuviota. Kudoin kuvioiden väliin ainoastaan valkoista eli laskin jokaisella kierroksella kaikki kuviolangat.

Osa 5. Pirtanauhan käyttökohteet

Pirtanauhan perinteisiä käyttökohteita ovat muun muassa hattujen koristenauhat, sukkanauhat, vyöt ja kengännauhat. Nykyään pirtanauhaa käytetään lähinnä koristeena esimerkiksi lapasissa ja puukontupissa, mutta myös laukkujen hihnoina. Pirtanauhaa voi käyttää melkein missä vain, mitä itse keksii. Pirtanauhasta saa kestävästi kutomalla siitä tiukan ja käyttämällä kestävästä lankaa. Pirtanauhaa voi kyllästyä ja käsitellä, jolloin se kestävästi kulutusta paremmin.

Itse olen tehnyt koirille kaulapantoja pirtanauhasta.

Lopuksi

Tätä aineistoa voi käyttää vapaasti omaan tarkoitukseen ja opetuksessa, mutta ei kaupallisessa toiminnassa. Kaikki kuvat on minun käsialaani enkä anna lupaa kuvien kaupalliseen käyttöön. Kuvissa näkyy myös kädenjälki ja muun muassa koirankarvoja, koska omistan koiria :)

Mikäli mietityttää aineiston käyttö (esim. jakaminen oppilaille), voit laittaa sähköpostiviestiä kripaa@student.uef.fi. Todennäköisesti saat luvan aineiston ja kuvien käyttöön!

Mukavia kutomishetkiä! Toivottavasti aineistosta on jotain hyötyä. Palautetta saa antaa yllä näkyvään sähköpostiosoitteeseen, mikäli huomaa jotain puutetta tai haluaa antaa muuten vaan palautetta.

Terkuin,

Krista Paasikallio, 5. vuoden monimateriaalisen käsityön opettajaopiskelija :)

Lähteet

Käsityönurkka (2010). Kansanomaiset nauhat.

<https://web.archive.org/web/20100917005022/http://www.avoinmuseo.fi/craftmuseum/kasityonurkka/pirtanauhat.php> (linkki tarkastettu 15.4.2023)

Merisalo, V. (1978). Nauhoja (2. uus. p.). Porvoo ;; WSOY.